

GESKIEDENIS VAN DIE KERK VAN CULEMBORG IN DIE EERSTE HELFTE VAN DIE 17de EEU.

Die Reformasie is in Culemborg bevorder deur graaf Floris I van Pallant, onder wie se beheer Culemborg as afsonderlike graafskap in die laaste helfte van die sestiende eeu gestaan het. Nadat Floris in 1564 met 'n Lutherse meisie in die huwelik getree het, is hy tot die Calvinisme bekeer, waarskynlik as gevolg van hierdie huwelik dog miskien ook as gevolg van die misstande onder die geestelikes.¹⁾ Na die bekering van hierdie edelman het die gety in Culemborg, waar in 1562 nog 'n wederdoper Cornelis Aertsz de Man lewendig verbrand is²⁾, snel begin keer ten gunste van die Hervorming. Floris het van 'n getroue onderdaan van die Pous tot 'n vurige aanhanger van die Hervorming geword³⁾. Die eerste baat wat die saak van die Reformasie daarby gevind het, was dat hy op 1 September 1566 die Gasthuis-kerk (wat later — 1677 — vir die Lutherse erediens gebruik is⁴⁾ aan die Calviniste afgestaan het.

---

1) J. D. J. van Kalkhoven: Geschiedenis van Culemborg bew. na Voet v. Oudheusden, van Lennep ea. Culemborg 1890 pag. 192 vv.

2) NBW. V, p. 425.

3) G. D. J. Schotel : Floris I en II, pag. 127, 128.

4) A. W. K. Voet van Oudheusden : Historische beschrijvinge van Culemborg 1753 pag. 313.

Reeds op die eerste Julie van hierdie jaar het hier die eerste openbare godsdiens-oefening van die Reformatories-gesindes plaasgevind, waarby 'n sekere skoenmaker, Gerardus, voorgegaan het. Van heinde en verre en selfs van Amsterdam het mense toegestroom om hierdie eerste diens te hoor⁵⁾. Na hierdie Gerardus wat vir 'n tyd nog in Culemborg as leraar opgetree het⁶⁾, het hier nog gepreek 'n sekere Jacobus wat volgens Soermans in 1581 na den Briel vertrek het.

Nadat die beeldestorm ook in Culemborg losgebreek het (Sept. 1566), het Floris ook hier sake ter hande geneem en in sy teenwoordigheid is in die Barbara-kerk die beelde afgewerp, sierade en kerkboeke verbrand en geskilderde glase uitgebreek. So erg was die gedrag van die graaf dat dit ook deur die Prins van Oranje gelaak is. Hy het gehandel soos 'n gek en in sy gedrag is selfs die eerste tekens van waansinnigheid bespeur, waaraan ook sy moeder gelyk het⁷⁾. Die R. Katolieke kon weer hulle kerke gebruik dog alleen maar vir korte duur, want reeds in 1586-1587 het die twee parochiekerke, die St. Jans en die St. Barbara respektiewelik na die Gereformeerdes oorgegaan⁸⁾. Op 24 April 1586 het Floris alle priesters verbied om die mis te lees. Oortreding was strafbaar met 'n boete van 100 krone, terwyl aanwesiges 'n opperkleed sou verbeur⁹⁾. Terselfdertyd het Floris ook 'n plakkaat¹⁰⁾ uitgevaardig oor die viering van die Sondag waarin bepaal is dat burgers hulle gedurende die voormiddag-preek stil tuis moes hou om alle ergernis te voorkom. Wie onder die predikasie op die Mark gaan wandel of op die walle, sou drie stads-pond verbeur. Verder is bepaal dat herbergiers gedurende die godsdiens-oefeninge geen burgers in hulle herberge mag ontvang nie.

Die volgende jaar (1587) het hier predikant geword Wilhelmus Swarts (Niger) wat hier gedien het tot in 1595.

Floris I het die sewentiende eeu nie meer beleef nie. Hy is opgevolg deur sy seun Floris II van Pallant, wat nieteenstaande die vermanende brief¹¹⁾ van Hendrick van Cuyck, biskop van Roermond, waarin hy sterk gewaarsku het teen die vergif van die pseudo-akademie van Leiden, tog ook in die Gereformeerde leer gesterk is aan hierdie instelling. Sy inhuldiging het plaasgevind op 8 Augustus 1599¹²⁾.

Floris II, hoewel veel meer verdraagsaam as sy vader, wat behalwe begunstiger van die Reformasie vervolger van R. katolieke

⁵⁾ v. Kalkhoven aw. bls. 204.

⁶⁾ Brandt : Historie der Reformatie I, 334.

⁷⁾ R. C. Bakhuizen v. d. Brink. De Gids 1846 pag 618 en 619.

⁸⁾ P. J. W. Beltjes. Archief van de kerkvoogdij der Ned. Herv. Gem. te Culemborg, 1945, p. 2.

⁹⁾ v. Kalkhoven a.w. bls 225.

¹⁰⁾ ib. pag. 221.

¹¹⁾ H. van Cuyck: Ep. ad Florentium a Pallandt paenetica.

¹²⁾ Voet. a.w. pag. 255.

geword het, het al vroeg getoon dat hy van plan was om sy mag terdeë te laat geld oor die kerk wat sy guns geniet het. Die eerste geleentheid om dit te toon het hy gehad in 1606 toe hy **Adamus Billich'us**¹³⁾ verkies het tot predikant van Culemborg. Die sinode van Suid-Holland het in 1600 bepaal dat Billichius nie in Holland, Zeeland of Utrecht diens mag doen nie en hoewel Culemborg as afsonderlike graafskap staatkundig daarbuite geval het, sou Billichius tog, as hierdie beroep deurgegaan het, lid word van 'n classis van Suid-Holland¹⁴⁾. Die sinode van Suid-Holland het besluit om met Billichius te onderhandel teneinde hom te oortuig dat hy die beroep moet laat vaar as 'n saak „voor hem bij den kercken niet profijtelick.” Ook word Joh. Wtenbogaert deur die sinode na die graaf afgevaardig om hom van die beroep te laat afsien ter wille van sy eie reputasie en die persoon van Billichius, wat hierdie gemeente nie stigtelik sou kon bedien nie. Die sinode sou dan 'n ander en geskikte predikant aanbeveel¹⁵⁾. Die afgevaardigdes, Wtenbogaert en Joh. de Betius tref die graaf siek aan en moes hom skriftelik die besluit van die sinode meedeel. Buitendien was Billichius slim genoeg om spoed aan die saak te gee en hy was intussen al in Culemborg gevestig. Die sinode van Suid-Holland moes gevolglik alles maar toelaat op voorwaarde dat hy hom „goed gedra en in vrede sou lewe met sy mede-dienaar **Hermannus** (Bergaeus). (1601-1613¹⁶⁾).

Die Gelderse sinode was hieroor gebelgd en het besluit om hom geen „eerlike attestasie” te gee nie daar hy na Culemborg vertrek het „tegen het expres beveel” van die vorige sinode¹⁷⁾. Uiteindelik moes hierdie sinode ook toegee omdat die sinode van Suid-Holland anders besluit het en hulle moes Billichius wel 'n testimonium verleen¹⁸⁾.

Billichius word deur Loosjes gekarakteriseer as 'n „onbetroubaar, niet terugdeinsend voor weinig kiesche middelen, terwijl hij niet een zekere handigheid een groot mate van brutaliteit verleenigt”¹⁹⁾, en ook in hierdie episode van sy beroep na Culemborg sien hy 'n voorbeeld van sy brutaliteit om teen die sin van die sinode in sy wil deur te voer²⁰⁾. Die gedrag van ds. Billichius was in die verlede sekerlik nie onbesproke nie en ook in die leer was hy al onsuiver bevind — 'n feit wat hom selfs agt maande gevangenis in die Gevangenepoort in Den Haag besorg het, sodat die sinode met

¹³⁾ Oorspronklik Rooms. Nadat hy tot die Geref. religie bekeer is, het hy pred. geword te s'Gravesande waar hy in 1592 ergernis verwek het deur sy omgang met 'n meisie. Is gevolglik deur die classis geskors. Sien oor hom veral N.B.W. 1, 352 en N.A.K. NS XVII 271-294.

¹⁴⁾ N.A.K. NS. XVII. 290.

¹⁵⁾ Reitsma en van Veen, Acta III, pag. 253.

¹⁶⁾ Reitsma en van Veen. Acta III, pag. 253.

¹⁷⁾ Gehou te Zutphen 1607. Acta. IV, 155.

¹⁸⁾ Reitsma en van Veen : Acta. IV, 166.

¹⁹⁾ a.w. bls. 274.

²⁰⁾ ib. 289.

reg besorg was. Tog het Billichius hom gedurende sy verblyf in Culemborg rustig gedra en verdere kwaad is nie van hom te spreek nie.

In hierdie saak het ook Floris II getoon dat hy hom weinig aantrek van bepalinge van die sinode en dat hy van plan was om die mag wat hy gehad het in sake die beroep van predikante terdeë te laat geld. Dieselfde houding het hy ook aan die dag gelê by die beroep van ds. van Raveswaj na Culemborg.

Hier het hy beslis ook getoon dat hy hom by die beroep van predikante laat lei het deur Remonstrantse gevoelens. Hoewel hy lid van die heersende kerk gebly het, het die simpatie van Floris aan die kant van die Remonstrante gelê. Hy het dan ook aan die party van van Oldenbarnevelt behoort. Reeds op die 13de Nov. het selfs Wtenbogaert sy toevlug tot die graaf geneem en het verlot gevra om hom in Culemborg te vestig²¹⁾ wat sekerlik daarop dui dat Wtenbogaert steun van die kant van die graaf verwag het.

Dit was egter sekerlik as gevolg van sy remonstrantse simpatieë dat hy doelbewus voorkeur gegee het aan ds. van Raveswaj, l.g. is as Remonstrantse predikant te Jutphaas afgesit en hoewel hy sedertdien met die kerk versoen is en ook hardnekkige Remonstrante help veroordeel het, het hy hom weer as Remonstrant vertoon in Culemborg, tot groot ergernis van die gemeente²²⁾. In die raadkamer van die graaf was daar ook verneem dat die beroep van v. Raveswaj geen behoorlike „acten” gehad het nie en waarskynlik is hier protes aangeteken teen die beroep. Die raad het besluit om die kerkraad te ontbied en hulle ernstig voor te hou dat hulle skadelike skeuringe wil aanrig. Ook moes hulle daarop gewys word „dat onze Heervader Welsal. gedachtenis ende wij tot nocht toe geen andere ceremoniën om predicanten hier aen te stellen hebben gebruyckt dan personen suyver in de waere gereformeerde lere, goet van leven ende hebbende goet getuychenis van naburige Predicanten, de gemeynte alhier veur te stellen ende indien sij met redenen daerop niet weten te seggen dat wij dieghene met onse commissien hebben aangestelt naer exempel van Pals, Hessen, ens., daarbij wij begeren te continueren . . . .” Die graaf wil homself beslis nie “so-veel rechts toeschrijven in kercklijke saecken in ons gebiet as duitsche fursten ende grafen in haere jurisdictien”²³⁾. Miskien was hierdie verwyf die graaf al teen die hoof geslinger.

En miskien sou so 'n verwyf nie heeltemal onregverdig gewees het nie, want dit lyk asof die wind uit 'n totaal ander rigting waai as hy die broeders, wat deur die particuliere sinode van Suid-Holland gehou te Gouda gedreig het om nooit weer in Culemborg

²¹⁾ Brieven van Joh. Wtenbogaert. II. I. 1618-1621 pag. 25. Werken der hist. Gen. NS. 12.

²²⁾ Reitsma en van Veen : Acta. III, 451.

²³⁾ Grafelike Arg. Culemb. Verslae van die Raadkamer 1620 fol. 68.

na die Avondmaal te gaan nie as iemand sou waag om hom teen die beroep van van Raveswaj te verset. Verder het hy gedreig dat daardeur sulke verwarring en ontstiging sou ontstaan dat dit beklaenswaardig sou wees²⁴). Ook hier blyk dus weer duidelik dat die graaf geen inmenging van die kant van die sinode in sy gebied verdra het nie. Die beroep van van Raveswaj word in die Raad finaal goedgekeur op 21 Nov. 1620 en die 16de Des. van hierdie jaar kry Adamus die reg om die beroep in die kerk af te kondig²⁵). Nieteenstaande alle swarigheid is van Raveswaj ook as lid van die classis Gorinchem (Gorcum) opgeneem²⁶).

Op die 7de Des. 1620 word die Raad ingelig dat in die classis Utrecht die owerheid verteenwoordig word op die kerkraadsvergaderinge en die Raad het besluit om dieselfde ook in Culemborg in te voer²⁷). Die 8ste verskyn Adamus in die Raad en sê dat na sy mening niemand daar besware teen sou hê nie. Die skout en die burgemeester moes daarvoor oorleg pleeg²⁸).

Dit blyk egter dat die graaf ook nog verder sy mag wou laat voel. Reeds in 1620 het hy by geleentheid van 'n ringsvergadering gehou ten huise van Billichius sy privaat sekretaris en die skout van Culemborg na die pastorie gestuur „om mede te sitten in de vergaderinge der broederen ende om haerlieder propoosten aen te hooren.” Die vergadering het hulle egter goed laat verstaan hoe „die predicanten haer niet en sochten in te dringen in politijke vergaderingen” en dus ook verlang om by hulle samekomste met rus gelaat te word deur die „politici.” Ontstem hierdeur het die graaf die classis Gorcum laat weet dat hy die eerskomende vergadering van die classis persoonlik wil bywoon. 'n Wens waaroor die classis met reg ontevrede was as in stryd „met alle loffelijcke usantien ende goede kercken ordere.”

Floris het volhard dog die classis was van plan om op te breek en uiteen te gaan indien hy sou waag om sy voorneme uit te voer en dit probeer bywoon. Voetius, in die tyd van praeses van die classis Gorcum is met Christianus à Porta na hom afgevaardig om met hom te onderhandel en na aanhoor van die pleidooi van Voetius het hy geantwoord dat hy die saak sou oorweeg en hy het toe uiteindelik tog nie sy verskyning op die vergadering van die classis gemaak nie.²⁹)

Waarskynlik ook as gevolg van sy Remonstrantse simpatieë was dit alleen in die gebied van die Graaf dat die skoolmeesters nie

²⁴) Acta coetus fratrum a tota classe delegatorum. dd. 5 Nov. 1620. Duker. G. Voetius I, 277.

²⁵) Raadkamer. 1620 dd. 21 Nov. en 16 Des.

²⁶) Knuttel : Acta, 1, 12.

²⁷) Raadkamer. fol. 139 b.

²⁸) ib. fol. 140 b.

²⁹) Hand. cl. Gorc. 16 en 17 Aug. 1621 Duker. Voetius I, 277.

die Kategismus, Nederlandse Geloofsbelydenis en Canones van Dordrecht onderteken het nie. Dit was die classis Gorcum wat hieroor gekla het op die sinode te Gouda 1620, waarop besluit is om die graaf te versoek om dit tog te laat doen.³⁰⁾ In 1622 het dit weer ter sprake gekom op die part. sinode van Suid-Holland, gehou te Gorinchem en weer is afgevaardigdes na die graaf gestuur³¹⁾). Die graaf het laat weet dat dit alreeds geskied het in teenwoordigheid van die predikante dog dit het die sinode nie heeltemal bevredig nie en weer moes ondersoek ingestel word na die wyse van ondertekening³²⁾). Hierop is in 1624 gerapporteer dat dit plaasgevind het in teenwoordigheid van die graaf en die predikante. Die sinode het dit goed gevind hoewel die wens uitgespreek is dat die skoolmeesters ook hier sou onderteken soos elders nl. „in die boek van die classis daartoe gemaak en gehou,³³⁾” ’n begeerte waaraan die Graaf wel belowe het om aan te voldoen en eers in 1625 kon die hele kwessie in die sinode afgesluit word³⁴⁾). Beslis het hier die Remonstrantse gevoelens van die Graaf ’n rol gespeel en duidelik het hy ook hier getoon dat hy nie van plan was om sondermeer te voldoen aan die versoeke van die sinode nie. Miskien het hierdie episode ook daartoe gelei om die graaf verder teen die classis Gorcum gekant te maak, want dit was hierdie classis wat by die sinode gekla het oor die beroep van v. Raveswaj en oor die skoolmeesters. Die voortdurende inmenging in sy gebied sou hom teen die bors gestuit het en daarom was hy ’n vereniging van Culemborg met die classis Buren goedgesind.

Culemborg het in die begin tuisgehoort by die classis Gorinchem, dog reeds op die part. sinode van S.H. gehou op 14 Aug. 1607 te Delft het die classis Buren versoek dat Culemborg, Vianen en die dorpe wat daarby behoort by Buren gebring word³⁵⁾). Dit het egter alleen by ’n voorstel gebly — voorlopig altans, en eers in 1620 is ernstiger hieraan gewerk, want op die 14de Jan. van hierdie jaar het Billichius op ’n vergadering van die Classis van Buren te Acquoj sy gewilligheid te kenne gegee om Culemborg met Buren te kombineer³⁶⁾). Dit word hom toegestaan op sekere voorwaardes. Vir die graaf sou so ’n vereniging ook uiters belangrik wees omdat hy van die kleinere classis Buren minder inmenging in sy gebied te vrese sou hê as van die classis Gorinchem en verder sou Culemborg dan ook die belangrikste stad in die classis word³⁶⁾). Dit is daarom begryplik dat hy die sinode versoek het om sy kerk van die classis Gorinchem af te

³⁰⁾ Reitsma en van Veen. Acta III, 444.

³¹⁾ Knuttel. Acta I, 59.

³²⁾ ib. I, 77.

³³⁾ ib. I, 10.

³⁴⁾ ib. I, 140.

³⁵⁾ Wechwijser tot de classicale Resolutien des eerw. cl. van Buuren. NAK. NS. XXII, 12.

³⁶⁾ cf. Loosjes. Adamus Billichius. N.A.K. NS. XVII, p. 292.

skei en by die classis Buren te voeg; 'n afvaardiging moes die saak ondersoek³⁷⁾). Die graaf was ook wel tevrede om by Gorinchem te bly „wanneer sulx met behoerlyjcke acte soude toegaen” en „sorg gedra word dat sijne Gen. in sijn Hoocheijt soude onvercort blijven ende tot dat het Sijne Gen. anders sou gerade vinden.” Hy het egter baie meer gevoel vir die vereniging met Buren terwille van die mindere koste verbonde aan bywoning van vergaderinge van die classis en daar dit sou strek tot nadere korrespondensie tussen die Prins van Oranje en homself.

Uiteindelik dan is na onderlinge onderhandelinge Culemborg met Buren gekombineer met toestemming van die graaf. Hy het 'belowe om in sy gebied die goeie orde van die kerk en sinode te handhaaf³⁸⁾).

Na die dood van Billichius het ook in 1625 by die beroep van ds. Coitsius onreëlmatighede plaasgevind. Coitsius is in 1618 in Nijmegen afgesit as gevolg van sy Remonstrantse gevoelens. Hy het die akte van stilstand geteken, het herroep en c. Remonstrant geword.³⁹⁾ Ook hier was beslis iets verdags in die spel, want reeds op die 19de April 1625 word op die vergadering van die classis Buren te Schoonrewoerd bepaal dat „geen beroepinge, inde welcke op soodanige wijze en forma is geprocedeert als inde beroepinge D. Coetij salmen voortaan laten doorgaan⁴⁰⁾). En op die sinodevergadering te Woerden, Julie 1625 verskyn 'n oud-ouderling van Culemborg, nl. Gerrit J. Sluyter en 'n gewese diaken Dirric Sas met 'n credentie geteken deur enige lidmate. Hierin word verklaar dat die bepaalde lidmate ontevrede was oor die beroep en „onordentelic incomen” van Joh. Coitsius in die kerklike diens aldaar. Hulle versoek die sinode om 'n weg te vind waarop die oorsaak van die onrus uit die weg geruim kan word. Die sinode word in die saak breedvoerig ingelig uit (1) 'n rapport van gedeputeerdes van die sinode, (2) 'n rapport van die classis Buren, (3) classicale acta; en hulle kom tot die gevolgtrekking dat dit wel wat „precipitander ende disordentlic” toegegaan het en dat daar geen ag geslaan is op die gevoelens van ontevrede lidmate nie. Coitsius sou skriftelik oor sy foute vermaan word en 'n predikasie hou waarin hy sy gevoelens ronduit verklaar oor die punte van die leer „wat tussen ons ende de Remonstrante controvers” is, met verdediging van die waarheid en weerlegging van die dwalinge. Ook moes Coitsius self die gemeente „met vriendelike aensprake ende ommegang” bejeën. Tenslotte word die broeders vermaan om gerus te wees en „naarstig in die gehoor van die goddelike woord⁴¹⁾”). Nog in 1626 was die

³⁷⁾ Knuttel : Acta I, 77.

³⁸⁾ Knuttel : Acta. I, 107.

³⁹⁾ Tideman. De Remonstr. Broederschap.² Amsterd. 1905. pag. 346.

⁴⁰⁾ Wechwijser. NAK. XXII, p. 17.

⁴¹⁾ Knuttel. Acta I, 143 en 144.

na-sleep van die beroep van Coitsius, wat intussen in 1625 al oorlede is, nog nie verby nie, want op die sinode-vergadering te Yselstein (1626) dien ds. Joh. Lydius, predikant van Oudewater, 'n procuratie in uit name van Sluyter en Gerritsz en 'n lidmaat Heymen Aertsz ~~in~~. Hierin versoek eenige dolerende lidmate van die gemeente van Culemborg se sinode om sorg te dra dat die onenigheid tussen hulle en ds. van Raveswaj oor die beroep Coitsius uit die weg geruim word. Hier word besluit dat die classis van Buren die saak verder sou behandel en sal probeer om albei partye te bevredig.⁴²⁾ Tog is die dolerendes hierdeur nie bevredig nie al was ds. van Raveswaj ook bereid om na skuldbekentenis met hulle versoen te raak. Die sinode verneem ook nog dat die dolerendes deur enige predikante van die sinode „gestijft” is. (Delft 1628⁴³).

Hierdie episode is sekerlik ook 'n bewys van die remonstrantse gevoelens van die graaf en sekerlik toon dit ook dat hy hom hierdeur laat lei het by die uitoefening van sy collasie-reg by die beroep van predikante. Ewe-eens toon dit dat hy hom weinig bekommer het om die oordeel van sinode en classis.

Joh. Coitsius is in 1626 opgevolg deur ds. Josua de la Cave⁴⁴), dokter in die godgeleerdheid en in medisyne, wat ook 'n pastorale handboek uitgegee het. *Minister Jesu Christi, hoc est descriptio veri fidiq̄ue pastoris et praeconis verbi Dei.* (1642) en daarmee was hy die eerste om so 'n pastorale handboek in Nederland uit te gee.

Floris II was 'n verdraagsame heerser en miskien daarom dat hy hom ontferm het oor die lot van afgesette Remonstrante en van 'n byna uitgestote en verstote Billichius. Hierdie verdraagsaamheid het hom daartoe gebring om die Jesuïete in die stad toe te laat en selfs om aan hulle te vergun om daar 'n eie kerk op te rig niteenstaande die protes van die geestelikes. Die eerste Jesuïet wat hom hier gevestig het was Guilhelmus Welius van Salt-Bommel⁴⁵). Dit was egter die begin van 'n geweldige toename van Jesuïete in die stad en reeds in 1632 was daar klagte in die sinode van S-H oor „insolentie der papen ende der cloppen”⁴⁶) te Culemborg en hierdie klagte het sedert 1638⁴⁷) 'n vaste plek gekry op die vergaderinge van die sinode, want byna elke jaar was dit op die agenda. In 1639 het 'n deputasie van die sinode van Gelderland gekla oor die Jesuïeteskool, waardeur die afgoderye van die pousdom sterk bevorder word en die Gereformeerde kerk groot skade berokken word. Ook word daar gekla dat selfs kinders uit die omliggende provinsies dit besoek.⁴⁸) Niteenstaande die herhaaldelike versoeke

⁴²⁾ ib. I, 172.

⁴³⁾ ib. I, 250.

⁴⁴⁾ NBW VII, 288.

⁴⁵⁾ Voet 271 vv. V. Kalkhoven 256.

⁴⁶⁾ Knuttel : Acta I, 486.

⁴⁷⁾ ib. II, 174.

⁴⁸⁾ ib. II, 216.

van die sinode gerig aan die graaf (opvolgers van Floris) het die Jesuïete-skool gegroei en die graaf kon nie beweeg word tot ingryping nie. Miskien het hy ook hierin 'n aantasting van sy soewereiniteit gesien. Eers in 1654 kon op die sinode 'n algemene verbetering van die toestand gekonstateer word.⁴⁹⁾

Intussen is ds. van Raveswaj in 1636 aan die pes oorlede en hy is in 1638 opgevolg deur ds. Bartholomeus Nicolai (Piscator). Op die 4de Junie 1639 is ook Floris II van Pallant in sy kasteel oorlede, en ds. Josua de la Cave het by sy sterfbed gestaan en sy lykspredikasie gehou.⁵⁰⁾ Hy is opgevolg deur Filips Theodoor, graaf van Waldek Piermont, wat op die 25ste Augustus 1639 in die Barabara-kerk in die huwelik bevestig is deur ds. de la Cave.⁵¹⁾ Hy was Luthers en dit was miskien daarom dat Floris II in sy testament bepaal het dat sy opvolger die openbare godsdienis moes handhaaf soos wat dit in die naburige Vereenigde Provinsies gehandhaaf is en sal gehandhaaf word, **sonder verandering.**⁵²⁾

Hoewel hy wel baie gedoen het om die inkomste van die kerke te verbeter en hy ook die salaris van die kosters verhoog het,⁵³⁾ het die inmenging in die interne aangeleenthede van die kerk nie opgehou nie en in 1642 het weer 'n insident plaasgevind wat 'n hele na-sleep sou hê. Op 'n vergadering van die sinode van S-H in 1642 is nl. berig dat daar swarigheid ontstaan het by geleentheid van 'n kerkraadsverkieping te Culemborg, „de welke bij den Grave soude geschiet ende daarna van den predickstoel door een predicant de gemeijnte bekend gemaect zijn.” Hier is besluit dat 'n deputasie sou probeer om wat hierin onkerklik is kerklik te maak en om met die graaf te onderhandel. Verder moes hulle die kerkraad laat kies deur die hele gemeente of selfs die classis die kerkraad vir die gemeente laat verkies. 'n Akte sou opgestel word waarin die graaf versoek sal word om die kerk by sy orde te laat bly en die predikante is aangesê om in die toekoms te waak teen dinge wat teen die orde van die kerk indruis.⁵⁴⁾

⁴⁹⁾ ib. III, 404.

⁵⁰⁾ Voet, a.w. 277.

⁵¹⁾ ib. 279.

⁵²⁾ v. Kalkhoven ; a.w. 267.

⁵³⁾ v. Kalkhoven. aw. 267. Die hele taak van die kosters is ook deur die magistraat bepaal (1643). Hulle moes persone wees van goeie naam en faam en moes 'n goeie christelike lewe voer. Pligte was om alle banke van die kerk af te stof en ander onreinheid skoon te hou. Ook moes hy toesig hou dat voor die predikasie „alle vuiligheid, van drek, doodkist-planken en dergelike onder enige gestoelte sijnde” weggeruim word. Verder moes hulle sorg dat geen „tumulte” van honde of kinders bedryf word nie en die klokke lui o.a. ook soggens om 6 uur en s'middags om 11 uur soos van ouds. (Culemborgse Handvesten II, pag. 1721 in Oud-Archief van Culemb. te C.

⁵⁴⁾ Knuttel : Acta II, 371, 372. In die Register van resoluties van den Kerke-raed van Culemborg (Kerkeboek) Deel I, 1662-1719 is 'n afskrif van die akte waarvolgens die kerkraadsverkiepinge voortaan moes plaasvind en wat opgestel is in hierdie jaar.

Die graaf was egter nie te beweeg nie. Wel het hy ingestem dat 'n nuwe kerkraad gekies kon word, dog hy het volgehou dat die bevestiging van die verkose kerkraad nie anders sou mag geskied nie as met voorkennis en goedkeuring van homself al sou die kerk daarom gesluit moet word en die kerkdienst stil moet staan.⁵⁵⁾ Nog in 1644 was hierdie kwessie op die agenda van die sinode-vergadering en weer moes 'n afvaardiging probeer om wat onkerklik was kerklik te maak en om alles tot rus te bring.⁵⁶⁾ Te Woerden 1645 kon 'n akte voorgelees word waarin die graaf verklaar het dat dit nog altyd sy doel was om hom te skik na die orde van die kerk,⁵⁷⁾ dog intussen het 'n oud-ouderling van Culemborg, Gerrit Aertsz by die sinode 'n doleansie ingedien oor die prosedure by die kerkraadsverkiesing.⁵⁸⁾ In 1647 het hy weer oor dieselfde kwessie voor die sinode verskyn, dog dan word besluit dat „niet vrugtbaerlicx aen ende met hem te doen is, om de geringheijt van sijn verstant ende swack oordeels wille” en dat die hele saak deur die classis Buren behandel moes word.⁵⁹⁾ Ook voor die classis het Aertsz verskyn en hier het hy antwoord uit Gods Woord versoek op die vraag „of een predikant de poletijcke maght mach aensoecken om de geweldige hand van hem af te houden.”⁶⁰⁾ hierdie vraag het waarskynlik ook wel betrekking op die kwessie van die kerkraadsverkiesing.

'n Verdere botsing tussen kerk en owerheid het plaasgevind kort voor die 22 Nov. 1647 toe die kerkmeesters van die Barbarakerk die magistrate aangesê het om die doopbekken te verwyder van die plek waar dit sedert die Reformasie was, nl. bo-aan die preekstoel en dit laat plaas het op 'n plek waar dit, volgens ds. de la Cave in sy korrespondensie met die graaf⁶¹⁾ oor hierdie onderwerp, groot onstigtelikheid veroorsaak het. Ook hierdie geval toon welke groot mag wêreldlike owerhede hulle in die tyd kon veroorloof in kerklike sake.

Nog een keer is die gemoedere van die gemeente van Culemborg sterk verontrus en die keer deur die persoon van ds. de la Cave. 'n Hele aantal lidmate, gesteun deur die graaf, het die sinode (Schoonhoven 1650) versoek om die gemeente te ontlas van de la Cave. In die ondersoek is ook hier weer gekla oor die „onordentelijke proceduren” wat gevolg is in die laaste kerkraadsverkiesing. Ons ken egter te weinig feite om te kan besluit welke rol de la Cave hierin gespeel het. Die enigste klag was dit egter nie, want die dolerendes het beweerd dat de la Cave hom te lank en te dikwels al te buite gegaan het en onruste veroorsaak het. 'n Afvaardiging moes die

⁵⁵⁾ Knuttel. Acta. II, 421.

⁵⁶⁾ ib. II, 463.

⁵⁷⁾ ib. 502 vv.

⁵⁸⁾ ib.

⁵⁹⁾ id. III, 46.

⁶⁰⁾ Wechwijser.

⁶¹⁾ Grafelike Arch. Cul. Inv. No. 2901.

saak gaan ondersoek⁶²⁾ en na 'n predikasie van Piscator het hulle die gemeente in die kerk aangespreek dog toe „riepen meest alle de ledematen, gelijc uyt een monde, dat de la Cave moste geremoveert werden.” Die sinode was gevolglik verplig om de la Cave te verplaas. (Na Rijsbergen). Culemborg sou die koste daaraan verbonde dra.⁶³⁾

In 1654 is die kerk van Culemborg deur 'n sware ramp getref,⁶⁴⁾ want op 21 Mei sowat om 4 uur en na beëindiging van die godsdiensoefening het die weerlig in die toring van die Barbara-kerk geslaan met die gevolg dat die hele kerk verbrand het en niks daaruit gered kon word nie. Danksy vele bydraes kon die kerk weer opgebou word en op 10 April 1659 is die gebou wat vandag deur die Nederl. Herv. kerk in Culemborg gebruik word, plegtig ingewy.

J. A. STOOP.
